

A Comparative Study of Existentialist Thought in the Poetry of Forough Farrokhzad Based on the Views of Jean-Paul Sartre *

Soghra Moradian^{*1} , Shahryar Shahraki² , Fatemeh Kondori³

¹ Ph.D graduate ,Persian language and literature, University lecturer, University Bojnourd,Iran.

² Ph.D graduate ,Persian language and literature, University lecturer ,University sistán and baluchestan, zahedan ,Iran

³ Masters student, Persian language and literature,University Farhangian, Zahedan, Iran.

10.22080/RJLS.2025.30117.1572

Received:

1404-07-01

Accepted:

1404-10-03

Keywords:

Existentialism, Jean-Paul Sartre, Contemporary Poetry, Forough Farrokhzad.

Abstract

In Persian, existentialism is translated as *hasti-garayi* or the “philosophy of the primacy of existence,” because its fundamental premise is the precedence of existence over essence. This means that human beings enter the world without any predetermined plan or essence; they gradually shape and define themselves—in other words, they create their own essence through the freedom and choices available to them. Contemporary Iranian poetry has established close connections with various schools in many contexts so that in different periods and according to the prevailing intellectual climate, poets have been influenced by particular schools of thought. Existentialism, as one of Jean-Paul Sartre’s central philosophical concepts, has a clear manifestation in contemporary poetry, particularly in the poetry of Forough Farrokhzad. This article analyzes existentialist concepts in Farrokhzad’s poetry based on Sartre’s ontological theory. Through a detailed examination of selected poetic examples, it demonstrates that Farrokhzad’s works profoundly reflect the ontological concerns of modern human beings. Her poetry addresses issues such as death-consciousness, freedom, loneliness, choice, anxiety, and responsibility, highlighting dimensions of human existence that correspond to Sartre’s existentialist philosophy and are expressed within a context of philosophical and social concerns. Employing a comparative and inferential content-analysis method to provide a new understanding of Farrokhzad’s poetry, this study examines the connections between her thought and existentialist philosophy. Findings indicate that Farrokhzad’s poetry is deeply intertwined with her philosophical perspective on life and existence. The poet places particular emphasis on existentialist concepts such as freedom, death, loneliness, anxiety, and responsibility.

* Corresponding Author: Ph.D graduate ,Persian language and literature, University lecturer, University Bojnourd,Iran.

Address: Lecturer, Bojnourd University, Bojnourd, Iran

Email: s.moradian.1394@gmail.com

Tel: 09944890805

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Extended Abstract

1. Introduction

Sartre is one of the most prominent contemporary theorists, and his thought and philosophical school, existentialism, constitute one of the major philosophical movements of the twentieth century, exerting a profound influence on art, literature, and particularly poetry. This school, with its emphasis on human beings, freedom, responsibility, and the search for meaning, provides an appropriate framework for expressing existential concerns. Many prominent writers and poets, including Albert Camus, Franz Kafka, and Simone de Beauvoir, created their works within the context of this philosophy. Philosophers such as Heidegger also believed that art—particularly poetry, as an art form capable of expressing the depth of human emotions and reflections—can contribute to the discovery of the existential truth of human beings (Esfandiar & Fallah, 1403: 180).

Poetry, owing to its metaphorical and multilayered nature, is a suitable medium for expressing existential concerns. Sartre considers human beings to be entities that construct their essence through their choices and actions. Although this freedom is a great gift, it also entails a profound responsibility that compels individuals to confront themselves and the world authentically. At the same time, human beings are inevitably confronted with a fundamental sense of loneliness resulting from their existential separation from others and from the world. Sartre places considerable emphasis on issues such as freedom, responsibility, and loneliness. The profound freedom of each individual is accompanied by an unavoidable responsibility that intensifies humanity's fundamental loneliness, since every choice must be made individually, and its consequences must consequently be accepted. Thus, human beings are "condemned to be free" and must bear the burden of their choices in isolation (Warnock, 1970: 25).

Furthermore, existentialist philosophy, particularly in the thought of Jean-Paul Sartre, places considerable emphasis on these concepts, all of which are manifested in Farrokhzad's poetry. Within this framework, the poetry of existentialist poets, including Farrokhzad, reflects not only personal experiences but also embodies the philosophical challenges confronting modern human beings.

Forough Farrokhzad, in her poetry, examines and reflects upon these same concepts, expressing her individual struggles. Her poetry is among the most prominent and influential works of contemporary Persian literature and addresses not only social and personal issues but also complex philosophical concepts. In Farrokhzad's poetry, profound and fundamental concepts such as anxiety, loneliness, freedom, individual responsibility, and the meaning of life appear prominently. These concepts are explored not merely from personal and emotional perspectives but, more importantly, in relation to philosophical perspectives.

Existentialist philosophy, particularly from Jean-Paul Sartre's perspective, emphasizes individual freedom and the responsibilities that arise from it. These philosophical concepts reach their culmination in Farrokhzad's works, particularly in *Another Birth* and *Let Us Believe in the Beginning of the Cold Season*. The poem "I Speak of the End of Night" is an example of this perspective, in which the poet resists external constraints and engages in a process of self-discovery.

Farrokhzad's poetry, particularly in the collections *Another Birth* and *Let Us Believe in the Beginning of the Cold Season*, provides a rich context for explaining the existentialist concepts of freedom, responsibility, and loneliness from the perspective of Jean-Paul Sartre's philosophy.

2. Research Questions and Methodology

1. This study employs a comparative and descriptive-analytical approach to examine and compare existentialist themes in the poetry of Forough Farrokhzad with the philosophical theories of Jean-Paul Sartre. More specifically, it is an attempt to provide answers to the following questions:
2. What influence have Sartre's ontological concepts had on the poetry of Forough Farrokhzad?
3. Among Sartre's ontological components, which ones are most prominently manifested in Farrokhzad's poetry?

3. Findings and Conclusion

A comparative examination of Forough Farrokhzad's poetry and Jean-Paul Sartre's theories from an existentialist perspective demonstrates that her poetry is rich in concepts such as death-consciousness, freedom, loneliness, existential anxiety, and responsibility. These concepts are evident not only in the structure and content of her poetry but also in the poet's worldview and her understanding of existence and life.

Farrokhzad's poetry often reflects a protest against social, cultural, and gender-based constraints. Her perspective on a society that restricts women is consistent with Sartre's existentialist philosophy, which emphasizes the necessity of liberation from constraints. In her poetry, Farrokhzad portrays a human being in search of the meaning of life, caught between the freedom of choice and the responsibility arising from it, as well as feelings of loneliness and existential anxiety.

These characteristics make her an example of an existentialist human being who, while acknowledging the absurdity of the world, continues to create meaning and experience life. Like the free individual in Sartre's thought, she liberates herself from traditional and social constraints and attains her authentic self. She views freedom as an opportunity to redefine herself, even when such freedom is accompanied by suffering and difficulty. Breaking away from past traditions and searching for individuality are prominent themes in many of her poems.

Just as Sartre considers responsibility to be an inevitable consequence of freedom, Farrokhzad also accepts responsibility for her choices in her poetry and presents this responsibility through her role as an artist. Through her poetry, she not only expresses existential concerns but also assumes the role of a committed poet who criticizes society and calls for self-awareness.

The sense of loneliness that, in Sartre's philosophy, results from an individual's awareness of freedom and responsibility is also clearly evident in Farrokhzad's poetry. Through a sincere and sometimes bitter voice, she expresses the loneliness and alienation of human beings in a world in which meaning and predetermined certainty do not exist. Nevertheless, this loneliness ultimately becomes a foundation for reflection and creativity.

The findings of this study demonstrate that Farrokhzad's poetry and Sartre's philosophy, despite certain differences, converge in addressing fundamental questions concerning human existence. They also demonstrate that contemporary Persian poetry can serve as a medium for expressing profound philosophical concerns. Farrokhzad, through the language of poetry, and Sartre, through the language of philosophy, explore the experience of existence, human responsibility in relation to freedom, and the confrontation with loneliness.

Forough Farrokhzad, through her humanistic and authentic perspective on life, has succeeded in reflecting the themes of existentialist philosophy in a literary and creative manner. Among the four existentialist components identified on the basis of Sartre's perspective in her poetry, "freedom,"

with 149 occurrences; “death-consciousness,” with 98 occurrences; “loneliness,” with 86 occurrences; and “responsibility and anxiety,” with 45 occurrences, have the highest frequencies. This study, by clarifying the relationship between Farrokhzad’s poetry and existentialist philosophy, takes a step toward a deeper understanding of the capacities of contemporary Iranian literature and its relationship with global intellectual movements.

علمی پژوهشی

بررسی تطبیقی تفکرات هستی‌گرایانه در شعر فروغ فرخزاد بر اساس آرای ژان پل سارتر*

صغری مرادیان^{۱*}، شهریار شهرکی^۲، فاطمه کندری^۳

[10.22080/RJLS.2025.30117.1572](https://doi.org/10.22080/RJLS.2025.30117.1572)

چکیده

در فارسی، اگزیستانسیالیسم، به هستی‌گرایی یا فلسفه اصالت وجود ترجمه شده است به این دلیل که مبنای اساسی آن در تقدّم وجود بر ماهیت است، به این معنا که انسان بدون هیچ طرح پیشینی؛ گام در این جهان می‌گذارد و شکل می‌گیرد و به بیانی دیگر وجود پیدا می‌کند و این خود آدمی است که ماهیت خود را با اختیار و آزادی‌ای که در دسترس دارد، می‌آفریند. شعر معاصر ایران هم نه تنها به مانند دیگر جریان‌های ادبی و هنری از ورود و بروز مؤلفه‌های مکاتب مختلف ادبی و فلسفی مصون نمانده؛ بلکه در بسیاری مواضع، پیوند تنگاتنگی با این مکاتب ایجاد کرده است، به گونه‌ای که در هر دوره و به فراخور فضای حاکم بر آن، گروهی از شاعران و نویسندگان، تحت لوای اندیشه‌های یک مکتب قرار گرفته‌اند. اگزیستانسیالیسم از مفاهیم محوری ژان پل سارتر است که در شعر معاصر به ویژه در شعر فروغ فرخزاد، نمود روشنی دارد. این مقاله با تکیه بر نظریه‌ی هستی‌شناختی سارتر به تحلیل مفاهیم هستی‌گرایانه در اشعار فروغ می‌پردازد و ضمن بررسی دقیق نمونه‌های شعری، نشان می‌دهد که آثار فروغ؛ هم‌راستا با فلسفه‌ی سارتر، بازتاب‌دهنده‌ی عمیق مسائل هستی‌شناسی انسان معاصر است. اشعار او، با پرداختن به مسائلی چون مرگ‌اندیشی، آزادی، تنهایی، انتخاب، اضطراب و مسئولیت، جنبه‌هایی از زندگی انسانی را برجسته می‌کند که با فلسفه هستی‌شناختی سارتر، هم‌خوانی دارد و در بستری از دغدغه‌های فلسفی و اجتماعی بیان شده‌اند. در این پژوهش که با روش تحلیل محتوای تطبیقی و استنتاجی؛ با مطالعه‌ی کتابخانه‌ای برای گردآوری داده‌ها استفاده کرده است، علاوه بر ارائه درک جدیدی از شعر فروغ، به بررسی پیوندهای میان اندیشه‌ی او و فلسفه‌ی هستی‌شناختی سارتر می‌پردازد. نتایج این جستار حاکی از آن است که اشعار فروغ فرخزاد در بطن نگاه فلسفی او به زندگی و هستی تنیده شده است. تأکید شاعر بیشتر بر اندیشه‌های هستی‌گرایانه همچون: آزادی، مرگ، تنهایی، اضطراب و مسئولیت بوده است.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۷/۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۱۰/۰۳

کلیدواژه‌ها:

هستی‌گرایانه، ژان پل سارتر، شعر معاصر، فروغ فرخزاد.

* نویسنده مسؤول: صغری مرادیان

آدرس: مدرس دانشگاه بجنورد، ایران.

ایمیل: s.moradian.1394@gmail.com

تلفن: ۰۹۹۴۴۸۹۰۸۰۵

۱- دانش آموخته دکتری، زبان و ادبیات فارسی، مدرس، دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران. رایانامه: s.moradian.1394@gmail.com

۲- دانش آموخته دکتری، زبان و ادبیات فارسی، مدرس، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران. رایانامه: shahryarsb69@gmail.com

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد، زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، زاهدان، ایران. رایانامه: ftm.kondori@gmail.com

۱ مقدمه

ادبیات؛ همواره بستری برای بازتاب دغدغه‌های وجودی انسان بوده است. پیوند فلسفه و ادبیات، بستری غنی برای کاوش مفاهیم انسانی فراهم آورده است. یکی از فلسفه‌های برجسته مدرن که تأثیر شگرفی بر ادبیات جهان و به‌ویژه شعر نو فارسی گذاشته، اندیشه‌ی هستی‌شناختی سارتر است. این فلسفه؛ بر آزادی، انتخاب و مسئولیت فردی تأکید دارد و انسان را موجودی آزاد، اما تنها در جهان می‌داند. (سارتر، ۱۳۸۴: ۵۴)؛ شاعران و نویسندگان با استفاده از زبان هنر، به بررسی پرسش‌های بنیادین درباره زندگی، مرگ، آزادی، مسئولیت و تنهایی پرداخته‌اند. در این میان، شعر معاصر فارسی به‌عنوان عرصه‌ای از بیان‌های فردی و اجتماعی، بستری مناسب برای تحلیل مفاهیم فلسفی به شمار می‌آید.

فروغ فرخزاد (۱۳۴۵-۱۳۱۳)، از شاعران پیشرو و نوگرای معاصر ایران است که با زبان خاص و نگاه عمیق خود به مسائل انسانی، توانسته شعر فارسی را به سطحی جدید از بیان اندیشه و احساس برساند و مفاهیم عمیق انسانی را با زبانی بدیع و تأثیرگذار بیان کند. اشعار فروغ، فراتر از تجربه‌های شخصی، انعکاسی از موقعیت انسان مدرن است که در مواجهه با مسائل وجودی، با جستجوی معنا و هویت، به بیان دغدغه‌های فطری روی می‌آورد. او با عبور از مرزهای سنت و هنجارهای اجتماعی، اشعاری خلق کرده که به پرسش‌های بنیادین انسان درباره هستی و معنای زندگی می‌پردازد. (حقوقی، ۱۳۷۴: ۱۲۴)؛ از آنجایی که بسیاری از آثار فروغ به‌ویژه در سال‌های پایانی زندگی او، از اشعار پُر مایه در زمینه ادبیات معاصر فارسی محسوب می‌شوند، این تحقیق به دنبال آن است که تحلیل دقیق‌تری از روابط میان مفاهیم فلسفی و شاعرانه در شعر وی ارائه دهد. یکی از نکات کلیدی این تحقیق این است که برخلاف نگرش‌های متداول که اشعار فروغ را عمدتاً در چارچوب اجتماعی و سیاسی آن تحلیل می‌کنند، بر زبان و لحن اشعار فروغ و چگونگی بیان مفاهیم وجودی و فلسفی و فردی در این اشعار می‌پردازد.

۱-۱- بیان مسأله

سارتر؛ یکی از برجسته‌ترین نظریه‌پردازان معاصر است و دیدگاه وی و مکتب فلسفی‌اش (اگزیستانسیالیسم)، یکی از جریان‌های مهم فلسفی قرن بیستم، به شمار می‌رود که تأثیر عمیقی بر هنر، ادبیات و به‌ویژه شعر گذاشته است. این مکتب با محوریت انسان، آزادی، مسئولیت و جستجوی معنا، بستری مناسب برای بیان مسائل وجودی فراهم کرده است. بسیاری از نویسندگان و شاعران برجسته، از جمله آلبر کامو، فرانتس کافکا و سیمون دوبووار، آثار خود را در بستر این فلسفه خلق کرده‌اند. فیلسوفانی چون هایدگر نیز معتقد بودند که هنر؛ به‌ویژه شعر، به‌عنوان هنری که عمق احساسات و تأملات انسان را بیان می‌کند، می‌تواند به کشف حقیقت وجودی انسان کمک کند. (اسفندیار و فلاح، ۱۴۰۳: ۱۸۰)؛ شعر، به دلیل خصلت استعاری و چندلایه‌اش، وسیله‌ای مناسب برای بیان مسائل وجودی است. سارتر؛

انسان را موجودی می‌داند که ذاتش را با انتخاب‌ها و اعمال خود می‌سازد. این آزادی، هرچند موهبتی عظیم است، اما مسئولیتی سنگین را نیز به همراه دارد که فرد را به مواجهه‌ای صادقانه با جهان و خود می‌کشاند. در عین حال، انسان در این آزادی و مسئولیت؛ ناگزیر به تنهایی‌ای بنیادین دچار است که از جدایی وجودی او با دیگران و جهان ناشی می‌شود. سارتر، تأکید بسیاری بر مسائلی چون آزادی، مسئولیت و تنهایی دارد، همچنین، آزادی عمیق هر فرد همراه با مسئولیتی ناگزیر است که تنهایی بنیادین انسان را تشدید می‌کند، زیرا هر انتخابی باید به‌تنهایی انجام شده، در نتیجه؛ پیامدهای آن پذیرفته شود. بنابراین، انسان محکوم به آزادی است و بار انتخاب‌هایش را در انزوا بر دوش می‌کشد. (Warnock، ۱۹۷۰: ۲۵)؛ از سوی دیگر، فلسفه اگزیستانسیالیسم، به‌ویژه در اندیشه‌های ژان پل سارتر، تأکید بسیاری بر این مفاهیم دارد که همگی در اشعار فروغ نیز نمود یافته‌اند. در این چارچوب، اشعار شاعران اگزیستانسیالیست، از جمله فروغ، نه تنها بازتاب‌دهنده‌ی تجربه‌های شخصی، بلکه تجسمی از چالش‌های فلسفی انسان مدرن هستند. فروغ فرخزاد نیز در اشعار خود با بررسی و تأمل در همین مفاهیم، چالش‌های فردی خود را بیان کرده است. شعر فروغ فرخزاد از جمله آثار برجسته و تأثیرگذار در ادبیات معاصر فارسی است که نه تنها به مسائل اجتماعی و فردی، بلکه به مفاهیم فلسفی پیچیده‌ای نیز پرداخته است. در اشعار فروغ، مفاهیم عمیق و بنیادینی چون اضطراب، تنهایی، آزادی، مسئولیت فردی و معنا در زندگی؛ به‌طور برجسته‌ای ظاهر می‌شوند. این مفاهیم نه تنها از جنبه‌های شخصی و احساسی او، بلکه به‌ویژه در ارتباط با نگرش‌های فلسفی مورد بررسی قرار می‌گیرند. فلسفه اگزیستانسیالیسم، به‌ویژه از منظر ژان پل سارتر، بر آزادی فردی و مسئولیت‌های ناشی از آن تأکید دارد. این مفاهیم فلسفی در اشعار فروغ در آثاری همچون *تولدِ دیگر* و *ایمان بیایوریم به آغاز فصل سرد*؛ به اوج می‌رسد. شعر «من از نهایت شب حرف می‌زنم» نمونه‌ای از این دیدگاه است که شاعر در برابر جبرهای بیرونی مقاومت می‌کند و به خودشناسی می‌پردازد. اشعار فروغ، به‌ویژه در مجموعه‌های *تولدِ دیگر* و *ایمان بیایوریم به آغاز فصل سرد*، بستری غنی برای تبیین مفاهیم اگزیستانسیالیستی آزادی، مسئولیت و تنهایی از منظر فلسفه ژان پل سارتر فراهم می‌آورد.

۱-۲ پرسش‌های پژوهش

۱- مفاهیم هستی‌شناختی سارتر چه تاثیری بر اشعار فروغ فرخزاد گذاشته است؟

۲- از میان مولفه‌های هستی‌شناختی سارتر، کدام‌یک در اشعار فروغ، نمود بیشتری یافته است؟

۱-۳ روش پژوهش

این تحقیق با رویکردی تطبیقی و به شیوه توصیفی-تحلیلی، به بررسی و تطبیق مضامین هستی‌شناختی در اشعار فروغ فرخزاد و نظریات فلسفی ژان پل سارتر می‌پردازد.

۱-۴- پیشینه‌ی پژوهش

۱- رحمانیان کوشکی (۱۳۸۹) در مقاله‌ی «آزادی در نگاه فروغ» کوشیده است مفهوم آزادی را در شعر فروغ به طور مفصل مورد تحلیل و بررسی قرار دهد و بیان می‌دارد نگاه فروغ به آزادی عاملی برای رشد و شکوفایی و پابندی به سنت‌های جامعه است.

۲- ناظری و صدیقی (۱۳۹۰) در مقاله‌ی «بررسی نمود اگزیستانسیالیسم در شعر خلیل حاوی» به بررسی مؤلفه‌هایی همچون مرگ اندیشی و هراس از مرگ، رابطه‌ی مرگ و گناه، رابطه‌ی میان پریشانی و نگرانی با احساس گناهکاری، توجه به زمان در جهان پرداخته‌اند. طبق نتایج پژوهش، خلیل حاوی به عنوان نماینده‌ی عربی برجسته‌ی مکتب اگزیستانسیالیسم در دوران معاصر دانست.

۳- قاسمی (۱۳۹۵) در مقاله‌ی «آزادی فردی در شعر نو فارسی» به بررسی آزادی فردی در اشعار فروغ و نیما یوشیج پرداخته، به این نتیجه رسیده است که مفاهیم آزادی و اختیار فردی در شعر فروغ با نگاه اگزیستانسیالیستی همخوانی دارد و دغدغه‌های وجودی انسان مدرن را بازتاب می‌دهد.

۴- حنانی و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله‌ی «اگزیستانسیالیسم و بازتاب آن در آثار شاعران معاصر» کوشیده‌اند مفهوم اگزیستانسیالیست و مقولات مختلف آن از جمله زندگی، دلهره، زوال انسان و ... به روش تحلیلی در اشعار فروغ فرخزاد، سپهری و شاملو مورد بررسی قرار دهند. در مقاله‌ی مذکور، شرح مختصری از این موارد با چند شاهد مثال آورده شده است، اما در پژوهش حاضر اندیشه‌هایی همچون مرگ، آزادی، اضطراب و مسئولیت و تنهایی از جوانب بیشتری سنجیده شده است. این مقاله به لحاظ حجم نمونه، روش کار و نتایج پژوهش کاملاً متفاوت است.

۵- عزیزی فر و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ی «بررسی و تحلیل مبانی فلسفه‌ی اگزیستانسیالیسم در شعر سپهری» به بررسی اصول و مبانی فلسفه‌ی اگزیستانسیالیسم در شعر سپهری پرداخته‌اند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که شاعر به بعضی از تفکرات اگزیستانسیالیسم همچون تنهایی و غم، چستی زندگی و مرگ و امر متعال توجه کرده است. این مقاله با مقاله‌ی حاضر در برخی از موارد از جمله مرگ همپوشانی دارد، اما از نظر نقد و تحلیلی که پژوهشگران در مورد مرگ انجام داده‌اند، با هم تفاوت‌هایی دارند.

۶- هدایت‌نژاد و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ی «مدرنیسم سرخورده در شعر فروغ فرخزاد» به بررسی رویکرد انتقادی فروغ به مدرنیته، عوامل و زمینه‌های ایجاد این انتقادهای پرداخته‌اند.

۷- قنبرعلی باغنی و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله‌ی «اگزیستانسیالیسم در اشعار سیمین بهبهانی بر پایه‌ی نظریات اومانیزم اریک فروم» به واکاوی اندیشه‌های اگزیستانسیالیسم از جمله پیری، مرگ، آزادی، معناآفرینی، اندیشه‌های وجودی و درد و رنج در شعر بهبهانی براساس اندیشه‌های فروم پرداخته‌اند. با بررسی‌های انجام شده، این مقاله‌ی با مقاله‌ی حاضر هیچ گونه هم‌پوشانی ندارد.

بررسی دقیق منابع موجود نشان می‌دهد که مطالعه‌ی جامع درباره‌ی هستی‌شناسی اگزیستانسیالیستی از منظر سارتر در اشعار فروغ تاکنون به طور مستقل انجام نشده است و تحقیق حاضر می‌تواند به عنوان اولین پژوهش در این حوزه شناخته شود.

۲ چارچوب مفهومی یا مبانی نظری پژوهش

فیلسوفان مکتب اگزیستانسیالیسم (اصالت وجود)، از جمله سارتر، آفریننده‌ی آثار ادبی بسیار با مضامین فلسفی هستند. اساس و محور این مکتب، اندیشیدن در باب انسان و هستی، آزادی و اختیار، مسئولیت و تعهد اجتماعی است که با دلهره و اضطراب همراه است.

۱-۲ مفهوم هستی‌گرایانه و ژان پل سارتر

اگزیستانسیالیسم یا مکتب هستی‌گرایانه از اهم مکتب‌های فلسفی و ادبی جهان است که در آن، فرد انسانی به عنوان فاعلی شناخته می‌شود و در تجربه‌ی هستی و نیز لمس معنای وجود به صورت بی واسطه با حقیقت هستی رویارو شده، پوچی زندگی خود را درک می‌کند. سارتر معتقد بود که وجود‌گرایی انسان‌گرایی است. مقصودش این بود که فلاسفه اگزیستانسیالیست انسانیت را مبدأ کار خود قرار می‌دهند. دل‌مشغولی و توجه کلی وجود‌گرایی ارائه شرح و روایتی است از این که وجود داشتن در مقام انسان در جهان چگونه است و به چه می‌ماند؟ هر چند اجماع و اتفاق رأی کاملی در این باره وجود ندارد که این شرح و روایت باید چه محتوایی داشته باشد: هم بی‌خدایی سارتر و هم تفکر دینی مارسل و بویور در اندیشه وجود‌گرایی جای داده شده‌اند. (حنانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۰۷)؛ سارتر برای شناخت آدمی، قالب وجودشناسی را برگزید. در مکتب اگزیستانسیالیستی سارتر «فرد ابتدا به وجود خود پی می‌برد، خود را می‌شناسد و پس از آن به شناخت جهان می‌پردازد و سپس تعریفی از خود ارائه می‌دهد. جهان، عرصه‌ی عمل او قرار می‌گیرد و براساس غایت مطلوب خویش به تغییر آن دست می‌زند. بنابراین قسمتی از آنچه را که هست نفی می‌کند تا امکان طرح حقیقتی را که مطلوب اوست به وجود آورد. (سارتر، ۱۳۹۱: ۴۶).

۳ تحلیل داده‌ها

با بررسی تطبیقی اشعار فروغ و دیدگاه هستی‌شناسی سارتر، چهار مؤلفه‌ی اصلی یافت می‌شود که عبارتند از: آزادی، تنهایی، مسئولیت و اضطراب و مرگ‌اندیشی؛ که در اینجا به بررسی موارد اشاره شده می‌پردازیم.

۳-۱ آزادی

آزادی؛ از منظر سارتر، ویژگی اساسی انسان و جوهره وجودی اوست. وی معتقد است که «انسان محکوم به آزادی است» و این آزادی به معنای توانایی او در انتخاب و خلق معنا در جهانی فاقد ذات؛ از پیش تعیین شده است. همچنین او معتقد است «که انسان باید خود را از طریق انتخاب‌هایش تعریف کند. در فلسفه‌ی سارتر، آزادی، ویژگی

بنیادی انسان است. از دیدگاه او، «آزادی» نه یک امتیاز، بلکه یک وضعیت وجودی است که به انسان اجازه می‌دهد تا در مواجهه با شرایط زندگی، مسیر خود را انتخاب کند. (سارتر، ۱۳۸۴: ۸۹)؛ این آزادی به معنای نبود نیروی بیرونی برای تعیین سرنوشت انسان است؛ اما هم‌زمان، این آزادی؛ فرد را در برابر پیامدهای انتخاب‌های خود مسئول می‌کند. این مفهوم، شاعران و نویسندگان را ترغیب کرده تا خلاقیت خود را به‌عنوان نوعی عمل آزادانه به کار گیرند و از چارچوب‌های سنتی فراتر روند.

در ادبیات فارسی نیز، شعر معاصر، بستری برای بیان این آزادی فراهم کرده است. آزادی در شعر فروغ یعنی گسست از سنت و خلق خویشتن و به معنای فراتر رفتن از محدودیت‌های اجتماعی و یافتن خود واقعی است. فروغ، همانند انسان آزاد سارتر، میان انتخاب‌های خود درگیر است. او می‌داند که آزادی، همراه با رنج و بیگانگی است، اما همچنان جسورانه آن را می‌پذیرد. اشعار او، به‌ویژه در مراحل پایانی زندگی شعری‌اش، بیانگر حرکت از انفعال به سمت خودآگاهی و خلاقیت است. وی در اشعار خود، به‌خصوص در مجموعه *تولدی دیگر*، بارها به گسست از سنت‌ها و قیود اجتماعی و حرکت به سوی خودآگاهی فردی اشاره می‌کند. این نگرش به آزادی؛ با دیدگاه سارتر هم‌خوانی دارد که آزادی را به‌عنوان امکان بی‌پایان انتخاب و رهایی از جبرها تعریف می‌کند. او با زبانی صریح و رها از چارچوب‌های کلیشه‌ای، تمایل خود به آزادی فردی و هنری را بیان می‌دارد:

«من از تو می‌گریزم/ چرا که بوی غریب خاکستر/ تو را همیشه می‌پوشاند» (همان: ۲۸۷)

این گریز از چارچوب‌های سنتی، که در ادبیات فارسی کمتر دیده می‌شد، تجلی همان آزادی‌ای است که سارتر از آن سخن می‌گوید. فروغ در اشعار خود، آزادی را نه به‌عنوان یک امتیاز، بلکه به‌عنوان مسئولیتی سنگین برای خلق خویشتن خویش به تصویر می‌کشد. اشعار فروغ؛ سرشار از مفاهیمی است که به تلاش برای رهایی از قیدهای بیرونی و درونی اشاره دارد. اشعاری همچون «*پرواز را به خاطر بسپار*» و «*تولدی دیگر*» نشان‌دهنده تلاش شاعر برای تجربه آزادی وجودی و پذیرش مسئولیت تصمیم‌های شخصی اوست. در شعر *تولدی دیگر*، او از رهایی فردی سخن می‌گوید که از قیدهای سنتی جدا شده است:

__ زندگی شاید افروختن سیگاری باشد/ در فاصله رختناک دو هم آغوشی. (همان: ۱۷۸)

این گریز از چارچوب‌های سنتی، که در ادبیات فارسی کمتر دیده می‌شد، تجلی همان آزادی‌ای است که سارتر از آن سخن می‌گوید. این عبارت، بازتابی از مفاهیم آزادی و خودآفرینی در اگزیستانسیالیسم است. سارتر بر این باور بود که «آزادی؛ زمانی محقق می‌شود که فرد؛ مسئولیت تمام انتخاب‌هایش را بپذیرد.» (Freeman, 2007: 74)؛ همچنین، تحلیل اشعار فروغ؛ نشان از آن دارد که مفهوم آزادی در آثار او؛ یکی از پایه‌های اساسی اندیشه اگزیستانسیالیستی است. آزادی در دیدگاه او به معنای شکستن مرزهای سنتی و اجتماعی است که هویت زن را محدود کرده بود. برای مثال، در شعر: «*تولدی دیگر*» با زبانی صریح و رها از چارچوب‌های سنتی، به آزادی فردی و هنری اشاره می‌کند:

«من به اندازه تمام آسمان‌ها / آزادی می‌خواهم / و با هر نفس، دیوارهای بسته را می‌شکنم.» (همان: ۶۰)

فروغ در این جا، آزادی فردی و رهایی از محدودیت‌های اجتماعی را به تصویر می‌کشد.

«و من، با کلماتم / پرنده‌ای می‌شوم / که هیچ قفسی نمی‌تواند نگهش دارد.» (همان: ۴۵)

که نشان‌دهنده‌ی آزادی هنری فروغ است؛ او هنر را ابزاری برای پرواز و رهایی می‌بیند.

«آزادی، در دست‌های کوچک من است / در پره‌ای بی‌وزن گنجشک / و در صدای خنده‌های خاموش.» (همان: ۵۲)

در این بیت، آزادی با عناصر ساده و روزمره زندگی هم‌پیوند شده است و نشان می‌دهد که آزادی می‌تواند تجربه‌ای درونی و شخصی باشد.

همچنین در شعر /سیر، آزادی در قالب رهایی از قیدهای اجتماعی و انتخاب مسیر زندگی به وضوح مشهود است. (احمدی، ۱۳۸۸: ۱۵۷)؛ در سروده‌ی زیر، فروغ با مقید نشدن به تفکرات گذشته و اندیشه‌های رایج در جامعه که مخالف با خواسته‌های اوست، در راه تحقق آرمانش؛ گام می‌نهد و نخستین گام را در مسیر رسیدن به آزادی، نگاهی تازه به پیرامون می‌داند:

«از ارتفاع ساده‌لوحی خود پرت می‌شوند و می‌میرند / من شبدر چهار پری را می‌بویم / که روی گور مفاهیم کهنه روئیده‌ست / آیا زنی که در کفن انتظار و عصمت خود خاک شد، جوانی من بود؟» (فرخزاد، ۱۳۸۱: ۳۱۰)

تمام تلاش فروغ در مسیر آزادی برای بدست آوردن تحرک و پویایی است. وی در جامعه؛ خاموشی و سکوت را نمی‌پسندد و به شدت با آن مخالف است:

«با هزاران چیز غربت‌بار نامعلوم / و تمام شهوت تند زمین هستم / که تمام آب‌ها را می‌کشد در خویش / تا تمام دشت‌ها را بارور سازد.» (همان: ۲۹۵)

طبق بررسی‌های انجام شده در سروده‌های فروغ؛ می‌توان گفت مفهوم آزادی خواهی در نگاه او همراه با نگرش اجتماعی، معنایی عمیق‌تر و منطقی‌تر به خود گرفته است، اما جامعه، توانایی پذیرش حقیقت‌گویی‌های وی را نداشت، شاید بیشتر به این خاطر که او نمادی از یک زن عصیان‌گر بود که مخالف هدف‌های موجود در جامعه حرکت می‌کرد؛ در نتیجه بر طبق روال گذشته، افرادی در برابر او قد علم کردند. او از آزادی گفت ولی طلب آزادی، نابودی و گوشه‌گیری برای فروغ به همراه آورد:

«چگونه روح بیابان مرا گرفت / و سحر ماه زایمان گله دورم کرد / چگونه ناتمامی قلبم بزرگ شد / و هیچ نیمه‌ای این نیمه را تمام نکرد.» (همان: ۲۵۴)

وی با نگرش تیزبینانه خود به محیط اطرافش و دیدن انسان‌های ستم‌دیده و زجر کشیده جامعه باعث می‌گردد که از فردیت خویش رها شده، خود را فردی از این جامعه فلاکت‌بار بداند که انسان‌های در آن جامعه برای رسیدن آرمان آزادی خواهی خود، نباید در چارچوب قواعد تحمیلی و مصلحت‌جویانه‌ی زورگویان محدود شوند؛ بلکه باید آزاد باشند.

۲-۳- تنهایی

تنهایی؛ یکی از مضامین اساسی در اشعار فروغ است، اما این تنهایی بیشتر جنبه‌ی فلسفی دارد. تنهایی یکی از پیامدهای آزادی و مسئولیت در فلسفه سارتر است. انسان آزاد، در جهانی فاقد معنا؛ تنهاست و باید خود، معنای زندگی‌اش را بیافریند. این تنهایی، که اغلب با اضطراب وجودی همراه است، در قلب فلسفه اگزیستانسیالیسم قرار دارد. بر اساس نظریات سارتر و یالوم، تنهایی اگزیستانسیالیستی به معنای درک انزوای ذاتی انسان در جهان است. انسان، به دلیل آزادی مطلق و عدم وجود معنای پیش‌ساخته، تنهاست و در مواجهه با جهان و انتخاب‌هایش، باید به تنهایی، مسئولیت خود را بپذیرد.

فروغ همانند سارتر بر این باور است که تنهایی؛ بخشی جدایی‌ناپذیر از انسان‌بودن است. این حس تنهایی، که از تجربیات انسانی عمیق ناشی می‌شود، در اشعار فروغ فرخزاد به‌خوبی نمایان است و به عقیده‌ی او چون سایر اگزیستانسیالیست‌ها؛ «انسان باید در این جهان، به تنهایی معنای زندگی خود را بسازد.» (25; 1970 Warnock). اشعار فروغ مملو از حس تنهایی و جدایی وجودی است که نه تنها بازتاب‌دهنده‌ی تجربیات شخصی او، بلکه نمایانگر تنهایی اگزیستانسیالیستی است که در دنیای مدرن به اوج خود رسیده است. فروغ؛ تنهایی را به‌عنوان یکی از تجربه‌های اساسی زندگی انسانی به تصویر می‌کشد. احساس تنهایی در ابتدا از مشکلات شخصی و خانوادگی نشأت می‌گیرد و حتی بعدها با پناه بردن به روزهای گذشته، درصدد فرار از این تنهایی است. وی در سروده‌های زیر به طور آشکار از حس تسلیم و پذیرش در برابر تنهایی سخن به میان می‌آورد. او از این نوع تسلیم در برابر حس تنهایی احساس آسودگی و خوشنودی می‌کند، چرا که معتقد است تسلیم در برابر تنهایی غم و اندوه؛ باعث آرامش و تطهیر درونی انسان می‌شود:

__ «اتاق را به تو تسلیم می‌کنم/ چرا که ابرهای تیره همیشه/ پیغمبران آیه‌های تازه‌ی تطهیرند.» (فرخزاد، ۱۳۸۱: ۴۱۵)

__ «صدای نی‌لبکی را شنیده‌اید/ که از دیار پری‌های ترس و تنهایی/ به سوی اعتماد آجری خوابگاه‌ها/ و لالای کوکی ساعت‌ها/ و هسته‌های شیشه‌ای نور؛ پیش می‌آید.» (همان: ۳۰۳)

شاعر در این سروده، از بی‌گناهی ازدست‌رفته‌ی خویش با عنوان «پری» نام می‌برد که در این دنیای بی‌رحم آدمیان، دچار وحشت و تنهایی می‌شود، چرا که با دنیای بی‌احساس و اعتمادهای آجری و زندگی ماشینی آنان؛ بیگانه است. او در ذهن خویش؛ در مسیر آزادگی و روشنایی در حرکت است. فروغ در سروده‌ی رمیده با یأس و نومیدی از انسان‌ها، خود را به گوشه‌ی تنهایی سکوت می‌کشانند، این حس خلوت و تنهایی را برخاسته از موقعیت اجتماعی و قضاوت انسان‌ها و برخورد ناسنجیده‌ی آنان نسبت به خود می‌داند. وی در نامه‌ای می‌نویسد: «میان این همه انسان‌های متفاوت، آنقدر احساس تنهایی می‌کنم که گاهی؛ گلویم می‌خواهد از بغض؛ پاره شود.» (جلالی، ۱۳۷۶: ۳۵)

— «از جمع آشنایان می‌گریزم/ نگاهم غوطه‌ور در تیرگی‌ها/ به کنجی می‌خزم آرام و خاموش/ به بیمار دل خود می‌دهم گوش.»
(فرخزاد، ۱۳۸۱: ۱۹)

این بررسی‌های انجام‌شده در شعر فرخزاد نشان می‌دهد که مفهوم تنهایی در دوره‌های مختلف شعری وی، رویکردهای گوناگون و معنایی کاملاً متفاوت داشته است. در سروده‌های وی، تنهایی و خلوت؛ به‌نوعی پذیرش رضایت‌مندانه مبدل می‌گردد که روح شاعر سعی دارد با آن یکی شده و به آرامش دست یابد:

— «کسی مرا به آفتاب/ معرفی نخواهد کرد/ کسی مرا به میهمانی گنجشک‌ها نخواهد برد/ پرواز را به خاطر بسپار/ پرنده مردنیست.»
(فرخزاد، ۱۳۸۱: ۴۳۲)

وی بر این باور است که هیچ‌کس او را به آفتاب معرفی نخواهد کرد و باید پرواز را به خاطر بسپارد، چرا که گنجشک‌ها مانند این دنیا؛ فانی هستند. فروغ در این سروده، به تفکر عمیق دست پیدا می‌کند و به‌خوبی درمی‌یابد که «در این دنیای جدید، انسان‌بودن یعنی یکه و تنها بودن.» (لوکاچ، ۱۳۸۰: ۱۵)؛ فرخزاد در شعر زیر، مفهوم تنهایی را به‌گونه‌ای متفاوت به تصویر می‌کشد. گویی یک پنجره برای شاعر؛ کافی است، پنجره‌ای که بتواند در خلوت و سکوت به واسطه‌ی آن از شب پرستاره لذت ببرد و شمعدانی را مهمان خورشید کند:

— «یک پنجره که دست‌های کوچک تنهایی را/ از بخشش شبانه عطر ستاره‌های کریم سرشار کند/ و می‌شود از آنجا/ خورشید را به غربت گل‌های شمعدانی؛ مهمان کرد.» (فرخزاد، ۱۳۸۱: ۲۹)

سارتر به عنوان نماینده مکتب اگزیستانسیالیسم، نگاهی متفاوت از تنهایی انسان ارائه می‌دهد. او تنهایی را به علت آزادی و مسئولیتی که بشر در اختیار ندارد؛ می‌داند و در رمان «تهوع»، مفهوم تنهایی بشر را چنین ارائه می‌دهد: «چنان تنهایی وحشتناکی احساس می‌کنم که خیال خودکشی به سرم می‌زند. تنها چیزی که جلویم را گرفت این بود که من در مرگ؛ تنها تر از زندگی خواهم بود.» (سارتر، ۱۳۸۵: ۲۳۲)؛ در شعرهای فروغ، تنهایی به معنای جدا شدن از دیگران و حتی از خود است. تنهایی؛ گاه منبع خلاقیت و گاه منبع اضطراب است. این تجربه در شعر «خانه‌ای دارم» به‌خوبی بیان می‌شود، جایی که شاعر به نوعی از جدایی و دورافتادگی، انزوا و بیگانگی از جهان بیرونی اشاره می‌کند اما این تنهایی را به‌عنوان فرصتی برای بازاندیشی و بازسازی خویش می‌پذیرد. در شعر زیر، حس تنهایی و اضطراب وجودی او نمایان است:

— «و این منم/ زنی تنها در آستانه فصلی سرد.» (همان: ۱۳۴)
— «و من/ در آستانه فصلی سرد/ و در ابتدای درک هستی آلوده زمین/ و یأس ساده و غمناک آسمان/ و ناتوانی این دست‌های سیمانی» (همان)

تنهایی فروغ، همچون تنهایی انسان اگزیستانسیالیستی، محصول درک او از بی‌معنایی جهان است اما همان‌گونه که سارتر معتقد است انسان باید در این بی‌معنایی، معنا خلق کند، فروغ نیز تلاش می‌کند از دل این تنهایی و یأس، شعری بیافریند که سرشار از زندگی و امید است. برای مثال، در شعر گنجشک و آسمان:

— «و من، در سکوتی که هیچ کس نمی‌بیند/ تنها نشسته‌ام/ و هر پرنده‌ای که پر می‌زند/ به یاد می‌آورد تنهایی مرا» (همان: ۵۰)

به حس انزوا و ارتباط نداشتن انسان با محیط پیرامون اشاره دارد، اما فروغ آن را تجربه‌ای شاعرانه و قابل تأمل می‌بیند و در شعر تولدی دیگر:

— «من در این شب، با خودم تنها هستم/ و صداها و نورها همه دورند/ و من به دنبال چراغی می‌گردم/ که راه مرا روشن کند.» (همان: ۹۵)

بیانگر تنهایی وجودی و جستجوی معناست و فروغ در تنهایی، بازاندیشی و خودشناسی را تجربه می‌کند. این ابیات به مفهوم «تنهایی با دیگری» در اگزیستانسیالیسم اشاره دارد؛ جایی که حتی در حضور دیگران، فرد همچنان با هستی تنهایی خود مواجه است. در شعر پنجره و آیه‌های زمینی، این تنهایی به شکل درگیری ذهنی عمیق فروغ با معنای هستی و مرگ مطرح می‌شود.

۳-۳- مسئولیت و اضطراب

از دیدگاه سارتر، آزادی همواره با مسئولیت همراه است و نویسنده و شاعر، به دلیل آزادی در خلق اثر، در قبال پیامدهای آن نیز مسئول هستند. (565:1948, Sartre)؛ آزادی انسان با مسئولیت او درهم تنیده است. انسان نه تنها مسئول انتخاب‌های خود، بلکه مسئول پیامدهای این انتخاب‌ها نیز هست. سارتر در کتاب «ادبیات چیست؟» تأکید می‌کند که ادبیات، ابزاری برای بیان حقیقت و بیداری جامعه است و این مطلب به تعهد نویسندگان و شاعران در قبال جامعه، اشاره دارد.

فروغ در اشعار خود به مسئله مسئولیت و اضطراب ناشی از آن پرداخته است. این مفهوم در اشعار وی به صورت پذیرش نقش خود به عنوان زنی شاعر و متفکر بازتاب می‌یابد که پیامدهای انتخاب‌های فردی و اجتماعی خود را درک می‌کند و می‌پذیرد. همان گونه که سارتر معتقد است ادبیات ابزاری برای بیدارسازی جامعه است، فروغ نیز با اشعار خود تلاش می‌کند جامعه را به سمت خودآگاهی و آزادی هدایت کند. فروغ، با پذیرش مسئولیت اجتماعی و هنری خود، موضوعاتی همچون رهایی زنان، بیگانگی انسان مدرن و جستجوی معنا را به شکلی صریح و عمیق در اشعارش بیان کرده است و هنر او تنها برای بیان احساسات شخصی نیست، بلکه تلاشی برای تأثیرگذاری بر جامعه است. اضطراب ناشی از تنهایی و مواجهه با پوچی، در بسیاری از اشعار فروغ دیده می‌شود. در شعر «تولدی دیگر»، به گسست از سنت‌ها و قیود اجتماعی اشاره می‌کند و مسئولیت فردی و اجتماعی خود را می‌پذیرد:

— «آفتاب می‌شود/ و من در آستانه فصلی سرد/ و در ابتدای درک هستی آلوده زمین/ و یأس ساده و غمناک آسمان/ و ناتوانی این دست‌های سیمانی.» (فرخزاد، ۱۳۸۱: ۱۲)

این شعر بازتاب تجربه‌ی فردی و اجتماعی شاعر است و تنهایی و اضطراب وجودی او را با مسئولیت‌پذیری و جستجوی معنا ترکیب می‌کند. این نمونه نشان‌دهنده‌ی تعهد اجتماعی و هنری فروغ است که در اشعارش به وضوح نمایان است و نمایانگر پذیرش مسئولیت فردی در مواجهه با دشواری‌های زندگی است. فروغ این نگرش را به خوبی

در اشعار خود منعکس می‌کند. در دفتر شعر «ایمان بیاوریم به آغاز فصل سرد»، تنهایی و اضطراب ازدست‌دادن معنا و هویت، بازتابی از اضطراب وجودی است که سارتر از آن به‌عنوان پیامد آزادی و مسئولیت یاد می‌کند. فروغ با به تصویر کشیدن این احساسات، به نوعی با خود و جهان پیرامون درگیر است که نشانه‌ای از تفکر اگزیستانسیالیستی اوست. مسئولیت‌پذیری او نه تنها در مضمون اشعار، بلکه در سبک جسورانه و نوآورانه او نیز قابل مشاهده است: «همه هستی من آیه تاریکی است / که ترا در خود تکرار کنان / به سحرگاه شکفتن‌ها و رستن‌های ابدی خواهد برد.» (فرخزاد، ۱۳۸۴: ۴۳)

فروغ با پذیرش مسئولیت انتخاب‌های خود، به چهره‌ای پیشرو در ادبیات فارسی تبدیل می‌شود. او درک می‌کند که هنر واقعی نمی‌تواند از مسئولیت اجتماعی جدا باشد: «ای کاش می‌شد / بیدار شد و این همه را در خواب دید.» (همان: ۹۷)

این تصویر نمادین نشان‌دهنده‌ی اضطراب ناشی از مواجهه با مسئولیت‌های فردی است. فروغ با استفاده از زبان نمادین، اضطراب وجودی را به‌عنوان بخشی از تجربه‌ی انسانی به تصویر می‌کشد، همان‌طور که یالوم (۱۳۹۰) نیز این اضطراب را یکی از ویژگی‌های بنیادین تجربه انسانی می‌داند و آن را ناشی از مواجهه انسان با مرگ، آزادی، تنهایی و پوچی معرفی می‌کند. در شعر تولدی دیگر، او از پذیرش مسئولیت خود در زندگی و هنر سخن می‌گوید. «... به آن دو چشم مضطرب ترسان / که از نگاه ثابت من می‌گریختند / چون دروغ‌گویان / به انزوای بی‌خطر پلک‌ها پناه می‌آوردند» (همان: ۳۰۰)

این سروده، اضطراب و دلهره شاعر را نشان می‌دهد که موجب مضطرب‌بودن دو چشم وی می‌شود. این نوع اضطراب و ترس از وجود فروغ جداشدنی نیست. در ادامه شعر می‌گوید: «... زمین به زیر دو پایم ز تکیه‌گاه تهی می‌شود و گرمی تن جفتم / به انتظار پوچ تنم راه نمی‌برد، کدام اوج؟ / مرا پناه دهید ای چراغ‌های مشوّش، ای خانه روشن شکاک.» (همان: ۳۰۰)

این سروده یادآور همان چیزی است که به گفته‌ی سارتر «پرسش، پرسشگر را دگرگون می‌سازد.» (بیکول، ۱۳۹۸: ۱۷۶)؛ اضطرابی که شاعر از آن سخن می‌گوید، همراه با پوچی است. این نوع دلهره نه تنها وی را یاری نمی‌رساند بلکه زمین را زیر پای شاعر سست می‌کند، او را در هاله‌ای از شکاکیت و ابهام فرو می‌برد.

۳-۴- مرگ‌اندیشی

سارتر، فیلسوف اگزیستانسیالیست فرانسوی، معتقد است که انسان در جهانی فاقد معنا به دنیا می‌آید و تنها از طریق انتخاب‌های آزادانه خود می‌تواند به زندگی‌اش معنا ببخشد. وی همچنین مرگ را به‌عنوان پایانی بر آزادی انسان می‌بیند و آن را با اضطراب و پوچی همراه می‌داند. در اگزیستانسیالیسم، مرگ به‌عنوان پایانی غیرقابل اجتناب، انسان را به تأمل درباره‌ی هستی خویش وامی‌دارد. (Heidegger, 2016: 368)؛ اشعار فروغ، به‌ویژه «ایمان بیاوریم

به آغاز فصل سرد»، بیانگر درک عمیق او از مرگ به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی اضطراب وجودی است. وی؛ مرگ را نه به عنوان پایان، بلکه به عنوان مرحله‌ای از سفر انسانی به سوی معنا و به عنوان فرصتی برای بازتعریف آزادی و معنا در زندگی مطرح می‌کند. این تصویر، بازتابی از نگرش اگزیستانسیالیستی فروغ به مرگ است. (طباطبایی، ۱۳۹۴: ۷۲)

فروغ در مجموعه سروده‌های خویش (سیر، دیوار، عصیان)، به مرگ و سرنوشت آدمیان؛ توجه فراوانی می‌کند. با مطالعه‌ی اشعار فروغ؛ می‌توان گفت مرگ‌اندیشی در سروده‌های وی؛ جلوه‌ی بارزتری به خود گرفته است. اندیشیدن به مرگ در شعر وی لطیف است و در سروده‌های وی جلوه‌ی بارزتری یافته است، به همین دلیل برای خواننده خوشایند است. مرگ در نگاه وی همان زندگی است و چون مضامین سروده‌ی زیر، حسرت بر پایان یافتن دوران کودکی است، وی مرگ را پیوستن به نور می‌داند:

«پرنده‌ای که مرده بود به من پند داد که پرواز را به خاطر بسپارم/ نهایت تمامی نیروها پیوستن است، پیوستن/ به اصل روشن خورشید/ و ریختن به شعور نور.» (فرخزاد، ۱۳۵۴: ۳۸۷)

«و عشق و میل و نفرت دردم را/ در غربت شبانه‌ی قبرستان/ موشی به نام مرگ، جویده است.» (همان: ۳۰۷)

در این سروده، نگاه فروغ به مرگ، معمولاً نگاه یک توصیف‌گر صرف، یا یک پذیرنده از روی قانون طبیعت است، بی آنکه نگاهی زیبا به مرگ داشته باشد و همان لحظه که زندگی خود را زشت تعبیر می‌کند، مرگ را نیز نامطلوب می‌بیند:

«و گوشت خوارترین ماهیان/ و مهره‌های نازک پشتم/ از حس مرگ، تیر کشیدند.» (همان: ۳۰۹)

«شب سیاهی کرد و بیماری گرفت/ دیده را طغیان بیداری گرفت/ دیده از دیدن نمی‌ماند، دریغ/ دیده پوشیدن نمی‌داند، دریغ/ رفت و در من مرگ‌زاری کهنه یافت/ هستیم را انتظاری کهنه یافت.» (همان: ۵۴)

«حق با شماست/ من هیچگاه پس از مرگم/ جرات نکرده‌ام که در آئینه بنگرم/ و آنقدر مرده‌ام/ که هیچ چیز مرگ مرا دیگر ثابت نمی‌کند.» (همان: ۷۰)

که نشان‌دهنده‌ی احساس بی‌معنایی و فقدان است؛ انسان در مواجهه با مرگ، خود را بی‌اثر و بی‌اهمیت می‌یابد. در سروده‌های فرخزاد مسأله‌ی مرگ‌اندیشی از بن‌مایه‌های اصلی است. این ذهنیت در ارتباط با ادوار مختلف زندگی فروغ و دگرگونی فکری او شکل می‌گیرد، چنان که قبل و بعد از تولدی دیگر، نگرش وی به مسأله‌ی مرگ از یک امر فردی به امری اجتماعی متحول می‌شود. ترس فروغ از مرگ؛ تبدیل به پذیرش و البته ایستادگی در برابر آن و تلاش برای زنده ماندن پس از مرگ می‌شود:

«نه، ای دوست، غروبی ابدی است/ با عبور دو کبوتر در باد/ چون دو تابوت سپید/ و صداهایی از دور از آن دشت غریب/ بی‌ثبات و سرگردان، همچون حرکت باد.» (همان: ۲۹۶)

در این سروده، شاعر به خوبی درک کرده است که در زمان او میل به زندگی و عشق، چنان در تقابل بیگانگی و بیهودگی و مرگ است که هر لحظه و هر گام؛ باید فریاد اعتراض برآورد و با این تضادها مبارزه کرد. در این شعر،

مقاومت و پایداری شاعر در برابر مرگ، مشهود است. او به خوبی دریافته که مرگ، همان مرگی است که کبوتران را در کام خود کشید؛ حتمی است، بنابراین حتمیت آن را با «دو تابوت سپید» بیشتر نشان می‌دهد.

۴ نتیجه‌گیری

بررسی تطبیقی اشعار فروغ فرخزاد با نظریات ژان پل سارتر بر اساس رویکرد اگزیستانسیالیستی؛ نشان می‌دهد که اشعار او سرشار از مفاهیمی همچون مرگ‌اندیشی، آزادی، تنهایی، اضطراب وجودی و مسئولیت است. این مفاهیم نه تنها در ساختار و محتوای اشعار، بلکه در جهان‌بینی شاعر و نگاه او به هستی و زندگی نیز مشهود است. اشعار فروغ؛ غالباً بازتاب‌دهنده اعتراض به جبرهای اجتماعی، فرهنگی و جنسیتی است و نگاه او به جامعه‌ای که زن را محدود می‌کند، با فلسفه اگزیستانسیالیستی سارتر که بر ضرورت رهایی از جبرها تأکید دارد، هم‌خوانی دارد. فروغ در اشعار خود، انسانی را به تصویر می‌کشد که در جستجوی معنای زندگی، میان آزادی انتخاب و مسئولیت ناشی از آن و همچنین حس تنهایی و اضطراب وجودی درگیر است. این ویژگی‌ها، او را به نمونه‌ای از انسان اگزیستانسیالیست تبدیل می‌کند که در عین پذیرش پوچی جهان، به خلق معنا و تجربه زیستن ادامه می‌دهد. وی همچون انسان آزاد در اندیشه سارتر، از قیود سنتی و اجتماعی رهایی می‌یابد و به خویشتن اصیل خود دست پیدا می‌کند. او آزادی را به عنوان فرصتی برای بازتعریف خویش می‌بیند، حتی اگر این آزادی با رنج و دشواری همراه باشد. گسست از سنت‌های گذشته و جستجوی فردیت، در بسیاری از اشعار او برجسته است. همان‌گونه که سارتر مسئولیت را پیامد اجتناب‌ناپذیر آزادی می‌داند، فروغ نیز در اشعارش مسئولیت انتخاب‌های خود را می‌پذیرد و آن را به عنوان هنرمند به نمایش می‌گذارد. او با اشعار خود، نه تنها به بیان مسائل وجودی می‌پردازد، بلکه در نقش شاعری متعهد، به نقد جامعه و دعوت به خودآگاهی روی می‌آورد. همچنین حس تنهایی که در فلسفه سارتر نتیجه درک انسان از آزادی و مسئولیت است، در اشعار فروغ نیز به وضوح دیده می‌شود. او با بیانی صادقانه و گاه تلخ، تنهایی و بیگانگی انسان را در جهانی که معنا و قطعیتی از پیش تعیین شده ندارد، بیان می‌کند اما این تنهایی، در نهایت، به بستری برای بازاندیشی و خلاقیت تبدیل می‌شود. نتایج این پژوهش نشان داد که اشعار فروغ فرخزاد و فلسفه سارتر، علی‌رغم تفاوت‌های جزئی، در بیان پرسش‌های اساسی درباره وجود انسان، هم‌سو هستند و اینکه شعر معاصر فارسی می‌تواند بستری برای بیان دغدغه‌های عمیق فلسفی باشد. فروغ به زبان شعر و سارتر به زبان فلسفه، به کاوش در تجربه زیستن، مسئولیت انسان در برابر آزادی و مواجهه با تنهایی می‌پردازند. فروغ فرخزاد، با نگاه انسانی و اصیل خود به زندگی، توانسته است مضامین فلسفه اگزیستانسیالیسم را به شیوه‌ای ادبی و خلاقانه بازتاب دهد. در میان چهار مولفه‌ی هستی‌شناختی بر اساس دیدگاه سارتر در شعر وی، «آزادی» با ۱۴۹، «مرگ‌اندیشی» با ۹۸، «تنهایی» با ۸۶،

«مسئولیت و اضطراب» با ۴۵ تکرار، بیشترین بسامد را دارند. این پژوهش، با روشن کردن این پیوند، گامی در جهت شناخت بیشتر ظرفیت‌های ادبیات معاصر ایران و ارتباط آن با جریان‌های فکری جهانی برداشته است.

منابع

- آرن‌ت، هانا، (۱۳۸۶)، «وضع بشر»، ترجمه علی‌اصغر حلیان، تهران: مرکز: تهران.
- احمدی، بابک (۱۳۸۸)، «ساختار و تأویل متن»، مرکز: تهران.
- اسفندیار، حسین و فلاح، رفیع‌علی، (۱۴۰۳)، «مطالعه تطبیقی شعر و تفکر شاعرانه نزد هایدگر و ابن‌عربی»،
مجله شناخت، شماره ۱۷، صص ۱۹۵-۱۷۷.
- اصفهانی، لیلا، (۱۳۹۷)، «زن و تنهایی در شعر فروغ»، مجله مطالعات ادبیات زنان، شماره ۶، صص ۲۹-۵۱.
- بیکول، سارا (۱۳۹۸)، «در کافه اگزستانسیالیستی»، ترجمه هوشمند دهقان، چاپ سوم، پیام امروز: تهران.
- پاسبان ذوقی، پیمان و نامدار، لیدا؛ طاهری، جواد، (۱۴۰۱)، «بررسی اندیشه‌های هستی‌گرایانه در شعر مهدی اخوان ثالث براساس آرای ژان پل سارتر»، مجله‌ی ادبیات فارسی، شماره‌ی ۳۲، صص ۶۷-۵۳.
- تفضلی، محمود، (۱۳۸۸)، «فروغ فرخزاد: پژوهشی در شعر وجودگرا»، تهران: دانشگاه تهران.
- جلالی، بهروز، (۱۳۷۶)، «در غروب ابدی»، چاپ اول، مروارید: تهران.
- حقوقی، محمد، (۱۳۷۴)، «فروغ در آینه زمان»، نگاه: تهران.
- حنائی، جعفر و خردمند، صیاد؛ رئیس‌یان، پوران‌دخت، (۱۳۹۶)، «اگزستانسیالیسم و بازتاب آن در آثار شاعران معاصر (شاملو، سپهری، فرخزاد)، همایش ملی پژوهش‌های شعر معاصر فارسی، صص ۲۱۶-۲۰۶.
- داوری‌اردکانی، رضا، (۱۳۸۲)، «فلسفه و شعر»، هرمس: تهران.
- رحمانیان کوشک‌کی، فاطمه، (۱۳۸۹)، «آزادی در نگاه فروغ»، پنجمین همایش پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی.
- رحیمی، مصطفی، (۱۳۹۱)، «تحلیل اگزستانسیالیسم در ادبیات فارسی»، نیلوفر: تهران.
- زرین‌کوب، عبدالحسین، (۱۳۸۲)، «با کاروان حله»، سخن: تهران.
- سارتر، ژان پل، (۱۳۸۴)، «هستی و نیستی»، ترجمه منوچهر بزرگمهر، نیلوفر: تهران.
- سارتر، ژان پل، (۱۳۸۵)، «تهوع»، ترجمه امیرجلال‌الدین اعلم، نیلوفر: تهران.
- سارتر، ژان پل، (۱۳۸۷)، «هستی و نیستی»، ترجمه عبدالکریم رشیدیان، نی: تهران.
- سارتر، ژان پل، (۱۳۹۱)، «اگزستانسیالیسم و اصالت بشر»، ترجمه مصطفی رحیمی، نیلوفر: تهران.
- شفیع‌ی‌کدکنی، محمدرضا، (۱۳۷۸)، «با چراغ و آینه»، سخن: تهران.
- طباطبایی، علی، (۱۳۹۴)، «مرگ‌اندیشی در شعر معاصر»، پژوهش‌نامه ادبیات معاصر، شماره ۱۲، صص ۶۷-۸۹.
- علوی تبار، هدایت، (۱۳۸۱)، «وجود فی‌نفسه در فلسفه سارتر»، نشریه نامه مفید، شماره ۳۶، صص ۱۰۶-۹۵.

- غریب، احمد، (۱۳۹۴)، «وجودگرایی در اشعار فروغ فرخزاد»، **فصلنامه مطالعات ادبی فارسی**، شماره ۳، صص ۷۵-۹۰.
- فرخزاد، فروغ، (۱۳۸۱)، «دیوان اشعار فروغ فرخزاد»، چاپ اول، مروارید: تهران.
- قاسمی، هادی، (۱۳۹۵)، «آزادی فردی در شعر نو فارسی»، **مجله پژوهش‌های نوین ادبی**، شماره ۱۹، صص ۶۳-۴۵.
- لوکاج، جرج، (۱۳۸۰)، «نظریه‌ی رمان»، ترجمه‌ی حسن مرتضوی، قصه: تهران.
- محمدی، زهرا، (۱۳۹۵)، «شعر معاصر و جستجوی آزادی»، نی: تهران.
- ملکی، فریبا، (۱۳۸۹)، «تنهایی در شعر فروغ و شاملو»، **پژوهش‌نامه ادبیات معاصر**، شماره ۱۸، صص ۶۳-۴۵.
- نوربخش، مریم، (۱۳۹۵)، «اضطراب و تنهایی در شعر فروغ فرخزاد»، **مجله پژوهش‌های ادبی معاصر ایران**، شماره ۲۳، صص ۵۷-۳۳.
- یالوم، اروین، (۱۳۹۰)، «اضطراب وجودی»، ترجمه‌ی سپیده حبیب، قطره: تهران.
- یوسفی، شهاب‌الدین، (۱۴۰۰)، «اضطراب وجودی در ادبیات معاصر»، **پژوهش‌های فلسفی ادبیات**، شماره ۱۰، صص ۲۲-۴۱.

References

- Ahmadi, B. (2009). Structure and interpretation of text. Markaz.
- Alavi Tabar, H. (2002). Being-in-itself in Sartre's philosophy. Nameh-e Mofid, 36, 95–106.
- Arendt, H. (2007). The human condition (A.-A. Halabian, Trans.). Markaz.
- Bikol, S. (2019). At the existentialist café: Freedom, being, and apricot cocktails (H. Dehghan, Trans.; 3rd ed.). Payam-e Emrooz.
- Davari-Ardakani, R. (2003). Philosophy and poetry. Hermes.
- Esfandiar, H., & Fallah, R.-A. (2024). A comparative study of poetry and poetic thought in Heidegger and Ibn Arabi. Shenakht, 17, 177–195.
- Farrokhzad, F. (2002). The collected poems of Forough Farrokhzad. Morvarid.
- Freeman, B. (2007). Existentialism in modern poetry. Harper & Row.
- Ghasemi, H. (2016). Individual freedom in modern Persian poetry. Journal of Modern Literary Studies, 19, 45–63.
- Gharib, A. (2015). Existentialism in the poetry of Forough Farrokhzad. Quarterly Journal of Persian Literary Studies, 3, 75–90.
- Hanaei, J., Kheradmand, S., & Raisian, P. (2017). Existentialism and its reflection in the works of contemporary poets (Shamloo, Sepehri, and Farrokhzad). In National Conference on Contemporary Persian Poetry Research (pp. 206–216).
- Heidegger, M. (2016). Being and time (J. Macquarrie & E. Robinson, Trans.). Harper & Row.
- Jalali, B. (1997). In the eternal sunset. Morvarid.
- Hoghgi, M. (1995). Forough in the mirror of time. Negah.
- Isfahani, Leila. (2018), "Woman and Loneliness in Forough's Poetry", Journal of Women's Literature Studies, No. 6, pp. 29-51.
- Lukács, G. (2001). The theory of the novel (H. Mortazavi, Trans.). Qesseh.
- Maleki, F. (2010). Loneliness in the poetry of Forough and Shamloo. Contemporary Literature Research, 18, 45–63.
- Mohammadi, Z. (2016). Contemporary poetry and the search for freedom. Ney.
- Nourbakhsh, M. (2016). Anxiety and loneliness in the poetry of Forough Farrokhzad. Journal of Contemporary Literary Research in Iran, 23, 33–57.
- Pasban Zoghi, P., Namdar, L., & Taheri, J. (2022). A study of existentialist thought in the poetry of Mehdi Akhavan-Sales based on the views of Jean-Paul Sartre. Journal of Persian Literature, 32, 53–67.
- Rahimian Kooshkaki, F. (2010). Freedom in Forough's perspective. Fifth Conference on Research in Persian Language and Literature.
- Rahimi, M. (2012). An analysis of existentialism in Persian literature. Niloufar.
- Sartre, J.-P. (1948). What is literature? (B. Frechtman, Trans.). Harvard University Press.
- Sartre, J.-P. (2005). Being and nothingness (M. Bozorgmehr, Trans.). Niloufar.
- Sartre, J.-P. (2006). Nausea (A. Jalal al-Din A'lam, Trans.). Niloufar.
- Sartre, J.-P. (2007). Existentialism is a humanism (C. Macomber, Trans.). Yale University Press.

- Sartre, J.-P. (2008). Being and nothingness (A. Rashidian, Trans.). Ney.
- Sartre, J.-P. (2012). Existentialism and humanism (M. Rahimi, Trans.). Niloufar.
- Shafi'i-Kadkani, M.-R. (2000). With the lamp and the mirror. Sokhan.
- Tabatabaei, A. (2015). Death-consciousness in contemporary poetry. *Journal of Contemporary Literature*, 12, 67–89.
- Tafazzoli, M. (2009). Forough Farrokhzad: A study of existentialist poetry. University of Tehran.
- Warnock, M. (1970). Existentialism. Oxford University Press.
- Yalom, I. D. (2011). Existential anxiety (S. Habib, Trans.). Ghatreh.
- Yousefi, S. (2021). Existential anxiety in contemporary literature. *Philosophical Research in Literature*, 10, 22–41.
- Zarrinkoob, A. (2003). With the caravan of Hella. Sokhan.